

УДК (436) 373.46 (038)

**ДО ІСТОРИЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ:
JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE
FÜR DIE SLAVISCHEN SPRACHEN ÖSTERREICHS
(1849–1853)**

Олена ОСТАПЕНКО

Львівський національний університет ім. Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології

У цій статті йдеться про передумови публікації “юридично-політичний термінологічний словник для слов'ян Австрії (1849–1853), який був першим перекладеним іноземним словником того періоду у цій сфері.

У словнику проаналізовано німецько-чеські, німецько-українські і німецько-сербохорватсько-словацькі видання. Виділено декілька тематичних, термінологічних груп, які наявні в усіх трьох виданнях, подано деякі переклади.

Особливо підкреслено значення цього словника для подальшого розвитку слов'янської лексикографії загалом і юридичної термінології зокрема.

Ключові слова: Австрія, мовознавство, правознавство, лексикографія, термінологія.

Слов'янська юридична термінологія має давню і цікаву історію. Почавши формуватися на ранніх етапах існування суспільства, з часом вона поповнювалася новими поняттями, а старі разом з неактуальними вже явищами виходили з ужитку, стаючи архаїзмами та історизмами.

Для фіксації понять кожної наукової галузі потрібні спеціалізовані словники. Першими були рукописні словники, у яких, поряд із загальноновживаною лексикою, певною мірою приділялася увага юридичним термінам (наприклад, Přeburský slovník*, словниковий склад якого потребує окремого дослідження).

“Юридичний термінологічний словник для слов'ян Австрії” є першим перекладним німецько-слов'янським словником, виданим друком у ХІХ ст., тобто у період існування Австро-Угорської імперії. Його автори зробили спробу систематизувати наявні німецькі юридичні терміни і перекласти їх тими слов'янськими мовами.

Пропонована стаття присвячена аналізу словникового складу зазначеного словника. Наявні у ньому термінологічні одиниці розподілені за кількома тематичними термінологічними групами. При цьому аналізований матеріал подається як німецькою, так і всіма наведеними тут слов'янськими мовами. При характеристиці лексич-

* Вперше Přeburský slovník зареєстрований в інвентарній книзі братиславської бібліотеки в 1425 р. за № 39 під назвою “Item jakobisde de voragine de tempore percirculum anni in papyre conscriptum in asseribus qum alba que bene ligatum”.

ного фонду словника та ситуації, що склалася на час його створення, ми спиратимемося на праці М.М.Кріля, О.А.Сербенської, В.М.Мойсеєнка, а також на матеріали преси з XIX ст., у яких наводяться цікаві факти, що дають змогу простежити, наскільки це видання цінне не лише для мовознавців, а й для громадськості загалом.

Революція 1848–1849 рр. значно активізувала національний рух слов'янських народів імперії. Культурні діячі висували вимоги щодо державно-правової автономії слов'янських земель, їх адміністративно-політичної самостійності. За таких умов віденські правлячі кола змушені були піти на певні політичні поступки. Зважаючи на культурно-освітні процеси, які відбувалися у середовищі слов'ян імперії, габсбурзький двір вирішив розширити сферу вживання слов'янських мов, зокрема, залучити їх до обслуговування політико-адміністративної сфери, права і судочинства. У зв'язку з цим виникла необхідність у термінології слов'янськими мовами, яка могла б задовольнити практичні потреби адміністративно-чиновницького апарату і судової влади у слов'янському мовному середовищі. З цією метою і за активної участі австрійського міністерства юстиції у 1849 р. було розпочато роботу над багатомовним перекладним словником політичної і юридичної термінології. Його виходу у світ передувала велика підготовча робота, про що ми дізнаємося, зокрема, з ґрунтовного переднього слова (німецькою мовою), вміщеного у чеському¹ та українському² виданнях словника, а також з передмови, написаної до сербсько-хорватсько-словенського його видання³.

У липні 1849 р. у Відні було створено комісію з високих австрійських посадовців, правників та відомих слов'янських культурних діячів і науковців. Серед них були Карел Яромир Ербен, Яків Головацький, Вук Караджич, Франц Міклошич, Павел Йозеф Шафарик, Ян Коллар, Теодор Петранович та інші громадські і культурні діячі слов'янського світу, які зробили значний внесок у розвиток культури слов'янських народів, славістики як науки.

Перше засідання відбулося 10 липня 1849 р. На ньому перед комісією було поставлене завдання створити юридичну термінологію на основі лексичного багатства цих мов, яка б могла задовольнити потреби тогочасного законодавства й управління⁴. На наступному засіданні, 1 серпня, було прийняте рішення про виділення в межах комісії окремих мовних секцій, а саме – чеської, польської, сербської, словенської, русинської (української), затверджено комісії у такому складі: Антон Бек, Стефан Кар, Матіас Доленц, Карел Яромир Ербен, Яків Головацький, Вук Караджич, Маргель Равецький, Ян Коллар, Карл Рудман, Іван Мазурич, Франц Міклошич, Теодор Петранович, Антон Кнубік, Федір Словінський, Гнат Стройновський, Павел Йозеф Шафарик, Григорій Дзядзкевич, Алоїс Чембер, Юліуш Вислоблоський, Антон Мацгон, Деметріус Деметр, який невдовзі після початку роботи комісії замінив пана Мазурича.

Кожна мовна секція регулярно звітувала про свою роботу⁵. На загальних зборах член комісії мав право висловлювати свої зауваження щодо того чи іншого терміна, пропонувати свої варіанти, але право остаточного рішення було закріплене за відповідними секціями.

¹ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsche-böhemische separate Ausgabe). Wien, 1849.

² Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsche-rutenische separate Ausgabe). Wien, 1851.

³ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsch-crvatische-serbiche und slovenischt separate Ausgabe). Wien, 1853.

⁴ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsch-böhemische separate Ausgabe). Wien, 1849.

⁵ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs (deutsch-rutenische separate Ausgabe). Wien, 1851. S.4

Необхідно було з'ясувати питання про загальну методику упорядкування слов'янської частини словника. Члени комісії вирішили йти шляхом максимального зближення за звучанням і структурою термінів. П.Й.Шафарик вніс пропозицію під час "нарад користуватися німецькою мовою, бо в основі створюваної праці лежать закони, писані німецькою мовою, однак нікому не заборонялося послуговуватися при спілкуванні рідною мовою, бо, як відомо ще зі з'їзду славистів у Празі, всі слов'янські мови були зрозумілі дуже добре, і це не робило для самої мови жодної шкоди, як не зробить і тут"⁶.

Комісія поставила собі за мету створити такий словник юридичної термінології, у якому були б зібрані терміни, переклад яких слов'янськими мовами, можливо, дещо збігався б за звучанням, але разом з тим, повною мірою відображав багатство усіх слов'янських мов, бо переклад кожного слова в різних мовах є іншим, тобто у ньому відображається специфіка кожної окремо взятої слов'янської мови. Цей словник мав містити, крім уже існуючих одиниць, також новотвори, які б якнайповніше задовольняли потреби спеціалістів-правників, а також філологів.

У процесі роботи комісія відбирала терміни з різноманітних законів, затверджених імператором Францем-Йосифом до 1850 р., а також з нових документів, прийнятих урядом чи міністерством юстиції. Для полегшення роботи пропонувані терміни обговорювалися спочатку на секційних, а потім на загальних засіданнях. Переклади ретельно перевірялися, після чого відбиралися лексеми, що мали увійти до словника.

На підготовчий комітет, створений у межах комісії, було покладене завдання укласти реєстр німецьких термінів. До складу цього комітету входили в основному урядовці і правники: А.Бек, М.Равецький, Ю.Вислоблодський та ін.

Базою для ексерпції фактичного матеріалу слугували юридичні документи, що функціонували на всіх рівнях держави, серед яких Конституція від 4 березня 1849 р., закон про військову службу, карний закон, проект організації політичного управлінського апарату, загальний міський кодекс, торгове і бартерне право та багато інших. Повний перелік використаних документів вміщено у передньому слові до німецько-українського видання цього словника⁷.

Варто зазначити, що німецька юридична термінологія на той час теж зазнала відчутних змін, зокрема, під впливом того, що після коронації нового імператора (1848–1916) були прийняті нові закони та розпорядження, в яких на означення нових явищ суспільного життя використовувалися нові терміни. Цей факт також суттєво вплинув на тривалість роботи над словником.

Комісія в основному завершила роботу над словником у листопаді 1849 р. Так, "Галичо-руський вісник" зазначав, що "комісія, скликана у Відні для складання правничо-політичної термінології, вже близька до завершення цієї праці. За тиждень завершиться переклад слів, яких налічується близько 8–10 тисяч. Комісія має присвятити кілька тижнів повторному перегляду і виправленням, а вже 15 листопада вона сподівається повністю виконати покладене на неї завдання. Ті з членів комісії, хто вже завершив свою роботу, повертаються додому, а решта роботи, пов'язаної з укладанням і друком словника, залишається редакційному відділу урядових вісників, які будуть знаходитися у Відні. Ця справа з самого початку є великою! Це основа надії для всіх слов'ян"⁸.

Після завершення роботи над словником деякі члени комісії висловилися проти публікації багатомовного видання – вони наполягали на виданні окремих двомовних словни-

⁶ Галичо-руський вісник. 1849. №13. С.2

⁷ Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprache Oesterreichs (deutch-rutenische separate Ausgabe). Vien, 1851. S.5

⁸ Галичо-руський вісник. 1849. №47. С.3

ків, що й було вирішено зробити спочатку, а згодом видати багатомовну версію. Вже у 1849 р. вийшло друком окреме німецько-чеське видання цього словника, у 1851 р. – німецько-українське, а у 1853 р. – німецько-сербсько-хорватсько-словенське.

Проаналізовані німецько-чеське, німецько-українське та німецько-сербсько-хорватсько-словенське видання одного словника містять однакову кількість термінологічних одиниць.

Слов'янська частина кожного з цих видань подається відповідною слов'янською мовою й алфавітом. Реєстр словника охоплює широке коло правових понять та реалій тогочасної імперії. У ньому виділяються такі тематичні групи: загальні правові поняття, назви документів, назви осіб, наділених владою і посадами, володіння майном, сімейні стосунки, торгівля, фінанси, назви установ, терміни, пов'язані з веденням слідства, назви злочинів, найменування злочинців, позбавлення урядовців займаних посад, позбавлення документів юридичної сили. Подаємо приклади тематичних термінологічних груп, наведених у всіх трьох проаналізованих нами виданнях словника.

1. Загальні правові поняття:

Recht – чес. právo; právo k něčemu; хорв. Pravo; серб. Право; словен. Pravo; pravica; укр. Право.

Bürger (scitats) – чес. občán; хорв. gržavljanin; серб. гржавлянинь; словен. gržavljan; укр. обыватель,гражданинь.

Civil – чес. civilni, občanský; хорв. gragjanski; серб. грађанскій; словен. civilni; укр. обывательский, гражданський.

Jaydcerechtigkeit – чес. Právo myslivní; хорв. Pravo lova; серб. Право лова; словен. Pravica lova; укр. Право ловецке, стрелецке.

Delict – чес. provinění; хорв. prestupak; серб. преступакъ; словен. prestopak ali pregrešek.

2. Назви документів:

Batent – чес. patent o myslivosti; хорв. povelja o lovu; серб. повеля о лову; словен. patent o love; укр. патент о ловѣцтве.

Delicten Regifter – чес. seznam provinění; хорв. kazalo prestupaka; серб. казало прес тупака; словен. kazalo hudodelstev ali pregreškov; укр. списъ провин.

Cegenüberung – чес. odvrtné prohlášení, odvrtná prohláška; хорв. priimka; серб. приимка; словен. nasprotni prijemni list; укр. оуверительный листъ.

Bitte – чес. prosba, žádost; хорв. molba; словен. молба; укр. прошение; прошение на писме.

Brief – чес. vydavka listů; хорв. dopis; серб. дописъ; словен. dopis; укр. отверстый листъ.

Acten – чес. spisy, písemnosti; хорв. spisi; серб. списи; словен. spisi; укр. списы.

Testament – чес. závět, dědičné pořízení (o statku), poslední vůle; хорв. opорука; серб. опорука; словен. opорука; укр. заветъ.

3. Назви осіб, що наділені владою і посадами:

Kaifer – чес. císař; хорв. cesar; серб. царь, цесарь; словен. cesar; укр. Цісар, царь.

Defanten – чес. velvislanec; хорв. poslanik; серб. посланикъ; словен. rogočnik, poslanec; укр. посоль.

Director – чес. ředitel; хорв. napravac, pravački; серб. направаць, управникъ; словен. upravo; укр. директоръ.

4. Назви установ:

Dienft Umst – чес. úřad; хорв. ured; серб. уредъ; словен. ured; укр. урѣдъ.

Haus Ober Unter – **чес.** sněmovna; **хорв.** sbornica (gornja, dolnja); **серб.** сборница (горња, долња); **словен.** gornja, dolnja zbornica; **укр.** палата.

Confulat – **чес.** konzulství; **хорв.** Konzulat (zakloustvo); **серб.** конзулять; **словен.** konzulstvo, konzulat; **укр.** консульство.

Cefandenhaus – **чес.** věznice; **хорв.** zatvorionica; **серб.** затворъ; **словен.** ječa; **укр.** в Ізница.

5. Володіння майном:

Befiber – **чес.** držitel; **хорв.** posjednik; **серб.** притяжатель; **словен.** posetnik; **укр.** владетель, господарь.

Haus Befiber – **чес.** držitel, majitel domu; **хорв.** posjednik kuće; **серб.** притяжатель куће; **словен.** hišni posednik; **укр.** посядатель добра, пань добра.

6. Сімейні стосунки:

Fatter – **чес.** otec rodiny; **хорв.** starješina porodice; **серб.** старешина породице; **словен.** oče rodovine; **укр.** отець детемь, господарь роду.

Satte – **чес.** manžel; **хорв.** zakonski muž; **серб.** мужь, супругъ; **словен.** yakonski muž; **укр.** Мужь, супругъ.

Sattin – **чес.** manželka; **хорв.** zakonska žena; **серб.** жена, супруга; **словен.** zakonska žena; **укр.** жена, супруга.

Brüdersfind – **чес.** bratra dítě; **хорв.** bratovo dijete, **синовас.** sinovica; **серб.** братово дѣте, сыноваць, сыновица; **словен.** bratov otrok, (bratrič, bratrična, braternik, braternica); **укр.** брата и сестры дитя (з брата або з сестри).

7. Торгівля, фінанси:

Quota – **чес.** kvota; **хорв.** kvota; **серб.** квота; **словен.** kvota; **укр.** квота.

Gandel – **чес.** tržba; **хорв.** trgovina; **серб.** трговина; **словен.** kupčija, trgovina; **укр.** търговля.

Uebertragene Summe – **чес.** převedená suma; **хорв.** prenešena skupa, svota; **серб.** пренешена сума; **словен.** prenešena skupa, suma; **укр.** сума грошей.

Steuer – **чес.** daň, poplatek; **хорв.** porez; **серб.** порезъ; **словен.** davki; **укр.** данина, податок.

8. Терміни, пов'язані з веденням слідства:

Csid – **чес.** přísěžní (co se týče přísáhy); **хорв.** što se týče zakletve, prisege; **серб.** што се тиче заклетве, присежени; **словен.** ker se tiče prisege; **укр.** присяги дотычний.

Beeidigung – **чес.** vzítí pod přísahu, přísahaní; **хорв.** zakleće; **серб.** заклеђе; **словен.** zaprisežba, prisega; **укр.** присяга.

Beweis – **чес.** co se týče důkazů, dokazovací, důkazný; **хорв.** dokazni, (što se tiče dokazivanja); **серб.** доказный, (што се тиче доказываня); **словен.** dokazni; **укр.** доказъ, доказательный, показательный.

Conteftiren – **чес.** seznati něco; **хорв.** priznati što; **серб.** признати што; **словен.** priznati, potvrditi; **укр.** визнати.

Confrontiren – **чес.** postaviti v oči (postaviti vůči) někoho někomu; **хорв.** okrivljena, slučiti sa svjedočima ili sa sukrivcem; **серб.** окривлѣника суочити са свѣдоцима или са сукривцѣмъ; **словен.** obdolženca pričam ali sokrivcom protipostaviti, nazočiti koga s kom; **укр.** Свести до очій свѣдки.

Bürge – **чес.** rukojmě, ručitel; **хорв.** poruk; **серб.** порукъ; **словен.** porok; **укр.** Порука.

Bürgen für semanden – **чес.** zaručiti se za někoho, rukojmím byti na někoho, k někomu; **хорв.** biti poruk; **серб.** бити порукъ; **словен.** poruk biti za koga; **укр.** поручитисѣ за кого.

9. Найменування злочинців:

Bande – **чес.** rota, rota zlodějská; **хорв.** četa; **серб.** чета; купа злодейска; **словен.** četa; **укр.** банда преступниковъ.

Deibe Bande – **чес.** rota lupićů; **хорв.** četa kradljevaca; **серб.** чета крадлеваца; **словен.** četa tatov; **укр.** банда перемишничка.

10. Назви злочинів:

Ublechnung Csíd – **чес.** nepřijnutí, odvržení přísahy(nepravé slovo); **хорв.** neprimanje zakletve, prisege; **серб.** неприманѣе заклетве, присега; **словен.** odklon prisege; **укр.** преступление слова.

Abgaben mit dem loden – **чес.** sejiti se světa prostředkem smrti, ze života vykročiti; **хорв.** umřjeti, preminuti, prestaviti se; **серб.** умрети, преминути, преставити се; **словен.** umreti; **укр.** померти.

11. Позбавлення документів юридичної сили:

Unrecht – **чес.** nepravost; **хорв.** nepravda; **серб.** неправда; **словен.** nepravica, krivica; **укр.** Неправда.

Ungiltitetsinfcerung – **чес.** vyhlášení manželstva za neplatné; **хорв.** nezakonitost ženihe; **серб.** незаконитост брака; **словен.** nevljavnost zakona; **укр.** оузнанье супружества за неважне, неважност супружества.

Unfildid – **чес.** neplatný, bez platnosti; **хорв.** načiniti da što izglebi, valjanost, zakonitu silu; **серб.** начинити да што згуби закониту силу; **словен.** kaj razveljacetí, neveljacevno stvoriti proti čemu veljavo; **укр.** позбавити моці, сили, обезсилити що.

Реакція зацікавленої громадськості на слов'янську частину словника після його виходу у світ була загалом позитивною. Так, відгукнулась одна з газетна вихід німецько-русинського словника: “Вчора повністю завершений друк німецько-русинського термінологічного словника. Він обіймає 294 друкованих сторінки, на яких наведений цінний перелік найтяжчих, здебільшого неживаних у поточній бесіді слів кількістю 17 000. Важлива ця справа пересвідчить кожного, хто її лише перегляне, у надзвичайних труднощах, які зустрічалися протягом усієї праці, і що невтомна працелюбність, глибоке знання рідної мови справді спричинилися до того, що занепад слов'янських мов має бути припинений. Тому того, хто зробив останній огляд, треба справедливо похвалити. А найбільша заслуга в цьому належить міністерському раднику Шафаріку, який, пишучи передмову до цього важливого словника, при своїй неперевершеній скромності навіть початкових літер свого імені не захотів написати.

Насмілюємося тут від імені всіх, про кого згадано у передмові, висловити Достойному Раднику Шафаріку нашу щирю подяку. Вартість названого словника ще не підраховано і не встановлено, і ми, як тільки про неї довідаємося, повідомимо наших читачів, а також вкажемо шлях, яким цей словник можна буде отримати”⁹.

Сучасними мовознавцями слов'янська частина словника здебільшого оцінюється як недосконала. Наприклад, існує думка, що українське видання повторює чеське в багатьох деталях¹⁰, що воно перенасичене старослов'янізмами¹¹.

З цими оцінками в більшості випадків можна погодитися. Справді, прагнення до уніфікації, неможливість або небажання опиратися впливові тих термінологій, які вже мали лексикографічну традицію (наприклад, чеської), нехтування своїм матеріалом на користь чужого уподобаного зразка призвело у багатьох випадках до нівелювання національної специфіки слов'янських термінів, їх відриву від рідного джерела загальнонародної мови. На наш погляд, такий стан речей можна трактувати як зако-

⁹ Галичо-руський вісник. 1851. №141. С.2

¹⁰ Див.: *Мойсеєнко В.Ю.* Інослов'янські елементи в українській термінологічній лексичі 30-х-80-х років XIX століття // Проблеми слов'янознавства. Вип.31. 1985. С.52–56

¹¹ Див.: *Сербенська О.А.* З історії вивчення української юридичної термінології // Питання слов'янського мовознавства. Вип. 7–8. Львів, 1963, С.179–189.

номірний, зумовлений кількома причинами. Передусім, йдеться про функціональну обмеженість слов'янських мов у той період, внаслідок чого їхня суспільно-політична лексика і термінологія була у більшості випадків бідною і ненормованою. Тому термінологію треба було **творити**. До складу комісії входило багато видатних представників слов'янської культури. Але хоча вони й приділяли увагу загальному розвитку слов'янських мов, пишучи тлумачні словники та праці, що спонукали до їх вивчення, а також до підвищення рівня загального культурного розвитку слов'янства, створенню термінології приділялося мало уваги. Крім того, автори словника були обмежені у часі (1849–1851), і це можна вважати третьою причиною недоліків словника. Однак, на наше глибоке переконання, при оцінці цього видання не можна обмежуватися тільки аналізом лексичного матеріалу. Потрібно підкреслити передусім, роль словника як своєрідного каталізатора термінотворчих процесів на слов'янських землях. Ця лексикографічна праця акцентувала увагу слов'янської культурної еліти на необхідності творити, розвивати, вдосконалювати термінологію рідної мови, адже мова має бути **готова** за сприятливих суспільно-політичних умов обслуговувати всі сфери життя. І ця його роль незаперечна. Він став своєрідним зразком, на який можна було опертися при створенні досконалішого варіанту. Завдяки цьому словнику, який став першою ластівкою у царині юридичної термінології на теренах австрійської імперії, тогочасне суспільство почало усвідомлювати, що усі слов'янські мови мають однакові права на функціонування у суспільному житті. Будучи першим у своєму роді, він заклав підвалини для подальшого розвитку слов'янської лексикографії.

**ON THE HISTORY OF THE SLAV LEXICOGRAPHY:
JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE FÜR
DIE SLAVISCHEN SPRACHEN ÖSTERREICHS
(1849–1853)**

Olena OSTAPENKO

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology

This article deals with the preconditions of publishing the “Legal-Political Terminological Dictionary for Slavs of Austria” (1849–1853), which became the first foreign dictionary in translation in this field at that time.

The German-Czech, German-Ukrainian and German-Serbo-Croatian-Slovenian editions of this dictionary were analyzed. Several thematic terminological groups that are in all the three editions are marked out and some examples are given.

The importance of this dictionary for the further development of the Slav lexicography in general and for the legal terminology in particular is especially underlined.

Key words: Austria, linguistics, science of law, lexicography, terminology.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.03.
Прийнята до друку 16.06.03.